

METODY I SKUTECZNOŚĆ EDUKACJI METHODS AND EFFECTIVENESS OF EDUCATION

KSZTAŁTOWANIE POSTAW EKOLOGICZNYCH W TRADYCJI NAUCZANIA PRZYRODY W POLSCE

Joanna Pietrzak

Streszczenie. Tradycje nauczania przedmiotów przyrodniczych w Polsce sięgają wieku XVIII. W kształceniu przyrodniczym udoskonalano koncepcje nauczania. Odzwierciedlało się to w zagadnieniach związanych z poprawą zdrowia i higieny społecznej oraz wprowadzaniu pytań i dylematów związanych z historią naturalną, botaniką i zoologią. Dużą rolę przywiązywano wówczas do praktycznego aspektu kształcenia. Do niedawna tematyka ochrony przyrody w szkole dotyczyła zagadnień ochrony gatunkowej roślin i zwierząt, pomników przyrody oraz powstających parków narodowych i rezerwatów. Wobec zmian w środowisku przyrodniczym spowodowanym rozwojem cywilizacji nastąpiła konieczność szerszego, a nie tylko konserwatorskiego spojrzenia na problemy ochrony przyrody. Nigdy bowiem, nie dochodziło do takiego nasilenia zagrożeń podstaw bytu człowieka. W ślad za tym, zagadnienia ekologii wprowadzono do programów wychowania w instytucjach oświatowych poczynając od przedszkoli. Od początku nowego tysiąclecia obserwuje się wspieranie jakości kształcenia i rozwoju ludzi w zakresie realizowania ich potrzeb pozostawiania w harmonii ze środowiskiem społecznym, przyrodniczym, kulturowym i gospodarczym. Cele te realizuje się w ramach edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. W pracy zostaną przedstawione tradycje nauczania przyrody w Polsce z uwzględnieniem tej tematyki w edukacji formalnej oraz niektórych zagadnień edukacji leśnej.

Słowa kluczowe: postawa ekologiczna, edukacja przyrodnicza

FORMATION OF ECOLOGICAL ATTITUDES IN TRADITION OF NATURE TEACHING IN POLAND

Abstract. The traditions of teaching of natural objects in Poland reach the 18th century. In nature education refined were the conceptions of teaching. It was reflected in issues connected with improvement of health and social hygiene as well as introducing questions and dilemmas related to natural history, botany and zoology. Main impact was then put on practical aspect of education. Until recently protection of nature at school concerned issues of plants and animals protection, monuments of nature as well as the founded national parks and the natural reserves. Facing changes in natural environment resulting from the development of civilization it became necessary to apply wider, and not only conservatory, approach to problems of protection of nature. Never before, it did not come to such intensification of threats of human existence basics. Following this, the ecology issues were introduced to educational programs in all educational institutions starting with kindergartens. Since the beginning of a new millennium it is observed the support for the quality of education and development of men in context of realizing their needs of staying in harmony with social, natural, cultural, and economic environment. These aims are realized within education for the balanced development. The paper presents the traditions of nature teaching in Poland with regard to formal education and some issues of forest education.

Keywords: ecological attitude, forest education

Wstęp

Poprzez postawę rozumie się pewien względnie trwały stosunek emocjonalny lub oceniający do przedmiotu bądź dyspozycja do występowania takiego stosunku, wyrażającego się w kategoriach pozytywnych, negatywnych lub neutralnych (Mika 1975). Zdaniem Cichy przez postawę rozumie się uformowanie w czasie indywidualnego życia i społecznego rozwoju ucznia, składników osobowości wyrażających się w dążeniu do charakterystycznych nowych, bądź starych, stereotypowych sposobów bycia w określonych sytuacjach. Od postawy zależy preferowane przez jednostkę pewnych celów, wartości i sposobów działania, a odrzucanie innych. W odniesieniu do ochrony środowiska będzie to ukształtowanie u ucznia motywacji do zdobywania wiedzy o współczesnym stanie środowiska, istniejących zasobach, ich ochronie o odpowiedniej eksploatacji; właściwego postępowania w najbliższym środowisku ucznia; rozumienia wartości przyrodniczych, ekonomicznych, kulturowych i społecznych środowiska dla jednostek i społeczeństwa; odpowiedzialności obywatelskiej za wszelkie

poczynania w środowisku przyrodniczym w kręgu oddziaływań jednostki, zgodnie z możliwościami jej wieku i zajmowanej funkcji w społeczeństwie (Cichy 1984).

Poprzez postawę proekologiczną rozumie się konkretne działania na rzecz ochrony środowiska, której efektem jest nabycie wiedzy i wrażliwości ekologicznej człowieka (Kalinowska 1991). Kształtowanie tej postawy i zdrowego stylu życia wśród społeczeństwa a szczególnie wśród dzieci i młodzieży poprzez oddziaływanie na ich świadomość, jest głównym celem obecnie realizowanej edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju. Uważa się, że kształtowanie postaw proekologicznych należy zacząć jak najwcześniej, na początku kształcenia, a więc już w przedszkolu. Edukacja ekologiczna dzieci powinna być świadomą i zamierzoną działalnością nauczycieli i rodziców. Ważny jest także dla kształtowania postaw proekologicznych bezpośredni i pośredni kontakt dzieci ze zjawiskami i obiektami przyrodniczymi, przekazywanie wiadomości o ekosystemach występujących w ich najbliższym środowisku, uzmysłowienie związków przyczynowo-skutkowych procesów przyrodniczych.

Zarys historii nauczania przyrody w Polsce

Historia nauczania przedmiotów przyrodniczych w Polsce sięga okresu działalności Komisji Edukacji Narodowej (14 października 1773 r.). Wówczas pierwszy raz w dziejach nie tylko Rzeczypospolitej, lecz również całej Europy, stworzono jednolity system kształcenia na trzech poziomach. Na poziomie podstawowym funkcjonowały szkoły parafialne, na średnim szkoły wojewódzkie, natomiast poziom wyższy reprezentowały uniwersytety w Krakowie i w Wilnie. Opracowano regulaminy szkolne, zajęto się przygotowaniem nowych programów nauczania i podręczników. W tym celu powołano do życia Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych. W ogłaszanych przez nie konkursach na nowe podręczniki brały udział i przysyłały swoje projekty największe sławy naukowej ówczesnej Europy. Komisja Edukacji Narodowej (KEN) wprowadziła do opracowanych przez siebie dokumentów informacje o doborze i zakresie treści nauczania w szkołach elementarnych i średnich w zakresie fizyki, chemii, zoologii, botaniki, nauki o człowieku oraz mineralogii. W czasach poprzedzających prace KEN-u szkolnictwo w zakresie przedmiotów przyrodniczych należało do najbardziej zaniedbanych. Reformy prowadzono na wszystkich szczeblach nauczania, jednak szczególnie intensywnie zajmowano się obydwoma uniwersytetami. Hugo Kołłątaj w Krakowie i Marcin Poczubutt-Odlanicki w Wilnie, nie bez oporów ze strony miejscowej kadry profesorskiej, zmieniali archaiczne struktury uczelni i programy nauczania. Obydwu uniwersytetom, zwanym Szkołą Główną Koronną i Szkołą Główną Litewską, powierzono funkcje kontrolne w stosunku do szkół niższych szczebli w Koronie i na Litwie (<http://www.agad.archiwa.gov.pl>, 08.01. 2010).

W ówczesnym kształceniu przyrodniczym ujawnia się koncepcja poprawy stanu zdrowia i higieny ludności miejskiej i wiejskiej poprzez nauczanie odpowiednio dobranych treści.

Tab. 1. Nauka o przyrodzie w latach 1922–1937 *

Table 1. Nature science in years 1922–1937

Rok nauki	Typ szkoły, rok kalendarzowy i nazwa przedmiotu					
	Szkoła powszechna 7-klasowa		Gimnazjum ogólnokształcące		Gimnazjum Ogólnokształcące	Liceum ogólnokształcące 2-letnie
			Gimnazjum niższe	Gimnazjum wyższe	4-letnie	
	1922	1933	1931	1931	1933	1937
	„Przyroda”	„Przyroda”	Nauka o przyrodzie	Przyrodzo- znawstwo	Biologia	
3	Kl. III	Kl. III – 4 godz. z geografią				
4	Kl. IV	Kl. IV – 5 godz. z geografią				
5	Kl. V	Kl. V – 3 godz. z przyrodą martwą				
6	Kl. VI	Kl. VI – 3 godz. z przyrodą martwą				
7	Kl. VII	Kl. VII – 1 godz. z przyrodą martwą			Zoologia: Kl. I – 3 godz.	
8				Kl. IV – 2 godz.	Botanika: Kl. II – 3 godz.	
9				Kl. V – 2 godz.	Nauka o człowieku: Kl. IV – 2 godz.	
10				Kl. VI – 3 godz.		
11						Botanika i zoologia – 4 godz.
12						Biologia ogólna – 2 godz.

*(wg Majcher 2005)

W tym samym okresie do szkół elementarnych wprowadzono elementy innych dziedzin wiedzy przyrodniczej, między innymi historię naturalną, botanikę oraz zoologię (Stawiński 1992) (tab. 1).

Na przestrzeni lat w procesie nauczania dużą wagę przywiązywano do praktycznego aspektu kształcenia. „Przyroda” jako przedmiot, wprowadzona do szkół w 1922 r. była realizowana na poziomie szkoły powszechnej i gimnazjalnej. Nauczanie polegało na organizowaniu obserwacji terenowych, hodowli i zajęć w ogrodzie szkolnym. Materiał zróżnicowano dla szkół wiejskich i miejskich w celu zwrócenia uwagi na powiązania uczniów z ich środowiskiem życia. Nazwa przedmiotu z 1933 r. (z geografją, z przyrodą martwą) wskazuje na to, że podobnie jak w latach powojennych (1959, 1963, 1974) w zakres treści przedmiotu nie wchodziły zagadnienia geografii. Na uwagę zasługuje sposób treści przyrodniczych – nauczanie polegało w dużej mierze na organizowaniu obserwacji terenowych, hodowli i zajęć w ogrodzie szkolnym.

W latach powojennych w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych przedmiot „Przyroda” pojawił się w roku 1950 i funkcjonował w koncepcjach polskiego systemu edukacji z lat 1950–1974 (tab. 2).

Tab. 2. Nauka o przyrodzie w latach 1950–1974*

Table 2. Nature science in years 1950–1974

Rok nauki	Szkoła ogólnokształcąca 11-letnia		Szkoła podstawowa 8-klasowa	
	1950	1959	1963	1974
3	„Przyroda”: Kl. III – 2 godz.	Przyroda z geografją: Kl. III – 3 godz.	Wiadomości o przyrodzie KL. III – 2 godz.	–
4	Przyroda”: Kl. IV – 2 godz	Przyroda”: Kl. IV – 2 godz	Wiadomości o przyrodzie KL. IV – 2 godz.	Przyroda”: Kl. IV
5			Wiadomości o przyrodzie KL. V – 2 godz.	–
6	–	–	–	–
7	–	–	–	–
8	–	–	–	–

*(wg Majcher 2005)

Do treści nauczania w klasach III i IV wprowadzono przedmiot o nazwie „Przyroda z geografją”. Jego treści ułożone zostały w porządku fenologicznym. Uczniowie

rozpoczynając jesienią naukę zapoznawali się z elementami botaniki oraz z treściami geograficznymi. Następnie zimą nauka skupiała się na zapoznawaniu ze zwierzętami w najbliższym otoczeniu (ptaki i ssaki) oraz zagadnieniami z geografii. Wiosną nauka koncentrowała się na zagadnieniach związanych z rzeką i budzącymi się do życia roślinami. Wprowadzane były także zagadnienia związane z pracami polowymi i w ogrodzie oraz z życiem w lesie i gospodarką leśną. W klasie IV „Przyroda” obejmowała treści fizyki, chemii oraz biologii. Geografię oddzielono jako odrębny przedmiot.

Znaczna część materiału nauczania zaproponowana w programie z 1959 r. znalazła kontynuację w latach kolejnych. Program z 1963 r. powielił część treści z programu nauczania z 1959 roku. Jedyne jego modyfikacje obejmowały eliminację lub przestawienie treści niektórych działów tematycznych oraz wprowadzeniu nowych zagadnień. Materiał nauczania miał, podobnie jak wcześniejszy, układ fenologiczny. Zawierał w dominującej części treści biologii z higieną oraz geografii i fizyki. Zwrócono uwagę na praktyczny aspekt nauczania – część materiału miała być zrealizowana w pozaszkolnej działalności ucznia.

Programy nauczania bardzo szczegółowo precyzowały materiał nauczania oraz liczbę i rodzaj wprowadzanych pojęć, co ograniczało w pewnym stopniu kreatywność nauczycieli. Znamienne jest również pominięcie treści zoologicznych. Od lat 70. i 80. nastąpiły kolejne zmiany – wprowadzono nauczanie przedmiotowe od klasy czwartej (Majcher 2005).

Wraz z reformą systemu edukacji z 1998 r. „Przyroda” wprowadzona do nauczania pozbawiona była treści geografii. Reforma ta przyniosła zmiany w ustroju szkolnym polegające głównie na wydzieleniu sześcioletniej szkoły podstawowej i trzyletniego gimnazjum oraz zmian w szkolnictwie ponadgimnazjalnym. Wprowadzono reformę programową, a wraz z nią „bloki dydaktyczne”, które umożliwiały łączenie pokrewnych dziedzin wiedzy w nowe układy strukturalno-logiczne (Nalaskowski 2001). Na bloki dydaktyczne składały się trzy odcinki rzeczywistości (Majcher 2005):

- Świat przyrody,
- Świat kultury,
- Świat techniki.

Bloki te stały się podstawą do wyróżnienia w podstawach programowych trzech bloków przedmiotowych:

- Bloku przedmiotów przyrodniczych,
- Bloku przedmiotów humanistycznych,
- Bloku zajęć technicznych (Nalaskowski 2001).

Do nauczania przyrody wprowadzono zespolenie i zharmonizowanie treści przyrodniczych znajdujących się w nauczaniu fizyki, geografii, chemii i innych przedmiotów szkolnych. Znajduje to odzwierciedlenie w integracji treści kształcenia w zakresie przyrodniczym. Uważa się, że pozytywny stosunek dzieci do przyrody można kształ-

tować w czasie zajęć zintegrowanych. Stworzenie podczas lekcji sytuacji dydaktycznych sprawi, że dziecko zwiąże się emocjonalnie z przyrodą i poczuje się za nią odpowiedzialne. Przedmiot zintegrowany „Przyroda”, scalając podstawowe zagadnienia z zakresu biologii, geografii, chemii i fizyki pozwala dziecku zdobyć wiedzę niezbędną do zrozumienia prawidłowości panujących w przyrodzie (Majcher 2005).

Edukacja taka winna odbywać się przede wszystkim w terenie, gdzie jest możliwość obserwacji negatywnych i pozytywnych skutków ingerencji człowieka w przyrodę. Dostarczenie takich przykładów oddziałuje na wyobraźnię, dlatego przyniesie większe efekty. Integracja dyscyplin przyrodniczych w nauczaniu powinna polegać na wymianie między przedmiotami nauczania język opisu i interpretacji przyrody oraz umiejętności jej badania w celu osiągnięcia przez ucznia syntezy wiedzy i poglądów (Sawicki 1981).

„Przyroda” – dziś

Od początku nowego tysiąclecia obserwuje się wspieranie jakości kształcenia i rozwoju ludzi w zakresie realizowania ich potrzeb pozostawania w harmonii ze środowiskiem społecznym, przyrodniczym, kulturowym i gospodarczym. Cele te realizuje się w ramach edukacji na rzecz zrównoważonego rozwoju, która zwiększa wrażliwość ludzi, zachęca ich do zaangażowania się w proces poszukiwania rozwiązań dotyczących problemów środowiska i rozwoju. Jest to jednocześnie klucz do poprawy jakości życia w wymiarze jednostki, społeczeństwa i ludzkości.

W obowiązującej w polskich szkołach podstawie programowej kształcenia ogólnego, znajdujemy problemy sformułowane w celach edukacji o przyrodzie, np.: dostrzeganie zmian zachodzących w otaczającym środowisku oraz ich wartościowanie; rozwijanie wrażliwości na problemy środowiska; budzenie szacunku do przyrody; przyjmowanie odpowiedzialności za obecny i przyszły stan środowiska oraz gotowości do działań na rzecz zrównoważonego rozwoju.

Podsumowanie

Edukacja ochrony przyrody, powszechne nią zainteresowanie to nie tylko przejściowa „moda” lecz ustawiczne dążenie do kształcenia społeczeństwa w tej dziedzinie. W nauczaniu przyrodniczym na przestrzeni ostatnich dziesięcioleci da się zauważyć stopniowe odchodzenie od traktowania przyrody jako priorytetu. Jeszcze w latach 80. w wielu dokumentach dotyczących środowiska wskazywano na konieczność niantropocentrycznego podejścia do przyrody.

Obecne podręczniki do nauczania przedmiotu Przyroda zawierają wiele tematów teoretycznych, a niewiele jest treści związanych z zagadnieniem przyrody, która bezpośrednio służy człowiekowi. Aktualnie dzieci mają trudności z nauczeniem zagadnień związanych z otaczającą ich przyrodą. Wcześniej nauczanie opierało się na

tematyce przyrody służącej człowiekowi. Wydaje się, że dzisiejsza młodzież powinna na szczeblach edukacji formalnej usłyszeć więcej treści związanych z ekosystemem leśnym i jego przyrodniczych (i nie tylko) korzyściach.

Współczesna dydaktyka napotyka na poważną konkurencję nadmiaru rozrywek. W tej sytuacji najważniejsze jest wizualne przekazanie wiedzy, która uzupełni treści teoretyczne. Mogą to być metody kameralne – przeźrocza, filmy, wystawy, a także studiowanie samej przyrody w terenie – wycieczki, ćwiczenia (sympozja, semina-ria). Skuteczna i rozumna opieka nad wszystkim, co żyje, powinna stać się ideą prze-wodnią edukacji i wychowaniu w ochronie przyrody. Aktualny zwrot w kierunku zrównoważonego rozwoju wymaga wypracowania kształcenia w zakresie: problematyki ekorozwoju, bioróżnorodności, ochrony obszarów leśnych oraz włączenie po-wyższych zagadnień do kształcenia uczniów zgodnego z ich etapem edukacyjnym. Poszukując rozwiązań dydaktycznych w edukacji ochrony przyrody należy traktować je jako działania pomocne uczniom w uzyskaniu przekonania, że wszystkie elementy środowiska przyrodniczego oraz elementy będące wytworem człowieka są od siebie zależne – każdy człowiek swoim zachowaniem wpływa na środowisko i każdy jest od-powiedzialny za obecny i przyszły jego stan oraz jakość życia następnych pokoleń.

Literatura

- Cichy D. 1984. *Przygotowanie młodzieży do ochrony i kształtowania środowiska*. Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Majcher I. 2005. *Tradycje nauczania przyrody w Polsce*. W: Cichy D. (red.) *Edukacja środowiskowa wzmoc-nieniem zrównoważonego rozwoju*. Instytut Badań Edukacyjnych, Warszawa.
- Mika S. 1975. *Wstęp do psychologii społecznej*. PWN, Warszawa.
- Kalinowska A. 1991. *Ekologia – wybór przyszłości*. Editions Spotkania, Warszawa.
- Nalaskowski S. 2001. *Kształcenie i wychowanie w zreformowanej szkole polskiej*. Kraków.
- Stawiński W. 1973. *Nauczanie przyrody w czasach Komisji Edukacji Narodowej*. W: *Biologia w szkole 4*. <http://www.agad.archiwa.gov.pl>, 08.01. 2010

Joanna Pietrzak

Wydział Leśny SGGW w Warszawie
joanna_pietrzak@sggw.pl